

Grzegorz Błahut
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej

WIELOKULTUROWOŚĆ CIESZYNA JAKO MIASTA POGRANICZA

Problematyka wielokulturowości przyciąga uwagę coraz szerszej grupy badaczy i teoretyków różnych dyscyplin naukowych. Mimo że najczęściej kojarzy się z obszarami pograniczy i miast, obserwowana jest także w nowoczesnych społeczeństwach nie związanych z tak określonym obszarem determinującym jej występowanie. Sam termin wielokulturowość nie jest też jednoznacznie interpretowany – w niektórych kontekstach używany jest zamiennie z pojęciem pluralizmu kulturowego¹, w innych zaś, zwłaszcza na gruncie pedagogiki, dokonuje się prób sprecyzowania jego definicji na drodze wartościowania związanych z nim zjawisk i odróżniania od pojęcia międzykulturowości². Można też spotkać się z interpretacją głoszącą iż wielokulturowość stanowi wyższe, czy też bardziej dojrzałe stadium różnorodności kulturowej, jest niejako efektem świadomie stosowanej polityki³. Jak widać zjawisko wielokulturowości nie jest tylko przedmiotem zainteresowania antropologii, ale stało się także istotną kwestią innych, pokrewnych nauk społecznych. Za Marianem Golką wielokulturowość pojmuję jako

współwystępowanie na tej samej przestrzeni (albo w bezpośrednim sąsiedztwie bez wyraźnego rozgraniczenia, albo w sytuacji aspiracji do zajęcia tej samej przestrzeni) dwóch lub więcej grup społecznych o odmiennych kulturowych cechach dystynktywnych: wyglądzie zewnętrznym, języku, zachowaniu, wyznaniu, pochodzeniu, układzie wartości itd., które przyczyniają się do wzajemnego postrzegania odmienności z różnymi tego skutkami⁴.

---

1 Zob. np. R. Kantor: *Wielokulturowość miasta. Prolegomena do badań nad zróżnicowaniem kulturowym społeczności miejskiej Krakowa*. W: *Miasto – przestrzeń kulturowego współistnienia*. „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 8. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 2006, s. 37-45.

2 Zob. np. M. Sobecki: *Kultura symboliczna a tożsamość*. Białystok 2007, s. 26-28.

3 Zob. np. A. Śliz: *Śląsk: Wielokulturowość czy kulturowe zróżnicowanie*. „Studia Socjologiczne”. Nr 4 (195)/ 2009, s. 150-151. www.ceeol.com

4 M. Golka: *Wielokulturowość miasta*. W: *Pisanie miasta, czytanie miasta*. Red. A. Zeidler-Janiszewska. Poznań 1997, s. 176-177.

Wzajemne interakcje pomiędzy takimi grupami może charakteryzować pokojowe współistnienie i współpraca, współzawodnictwo i rywalizacja, ewentualnie antagonizm odzwierciedlony w aktach dyskryminacji i procesach segregacji, czy nawet otwarty konflikt i agresja⁵.

Do dnia dzisiejszego na pograniczach etnicznych zjawisko pluralizmu kulturowego jawi się jako oczywiste, natomiast w przypadku miast kwestia ta bywa czasami sporna. Miasto jest wielokulturowe z definicji, jak widział to Wirth – „względnie duże zagęszczenie heterogenicznych społecznie jednostek”⁶, z drugiej strony owa konstytuująca miasto wielokulturowość nie zawsze dana jest wprost, nie zawsze rzuca się w oczy. Pomimo braku niekiedy oczywistych cech wyróżniających pod względem etycznym, językowym czy religijnym jakieś grupy społeczne, nigdy – jak pisze Marian Golka – społeczność miejska nie jest jednorodna.

Zawsze istnieją różnice kulturowe mające swe źródło w biologicznych uwarunkowaniach (różnice pomiędzy płciami, a także generacyjne); zawsze też istnieją różne subkultury młodzieżowe, ponieważ także zawodowe⁷.

Im większe miasto, zwłaszcza pod względem liczby jego mieszkańców, tym większego można spodziewać się w nim zróżnicowania na wielu płaszczyznach życia. Współczesne metropolie jako węzły w globalnej sieci rozmaitych zależności stanowią swoistą miniaturę świata, odzwierciedlenie jego rozmaitych społecznych i kulturowych osobliwości. Jednak w wytwarzaniu i doświadczaniu wielokulturowości miasta ważny jest także wymiar historyczny – im dłużej dane miasto istnieje, tym większym legitymuje się często zróżnicowaniem społeczno-kulturowym na przestrzeni swych dziejów⁸. Jednym z przykładów wielokulturowego miasta był i jest niewątpliwie Cieszyn, który jako nieduży ośrodek miejski posiada jednak bogatą, barwną i złożoną historię spisaną przez różne grupy społeczne. Przede wszystkim zamieszkują je dwie różniące się liczebnie w niewielkich dysproporcjach procentowych grupy wyznaniowe – katolicy i ewangelicy. Od wieków Cieszyn jako punkt na szlaku handlowym był także terenem stykania się mieszkańców z przybywającymi do miasta okazjonalnie lub na stałe obcymi przybyszami. Jak w każdym mieście wykształciła się tu także określona struktura społeczna inicjująca procesy segregacji i agregacji.

Wielokulturowość Cieszyna ukształtowały jednak nie tylko procesy miastotwórcze, jest ona też wynikiem położenia tego miasta na pograniczu. „Pogranicze to jednym słowem wielokulturowa przestrzeń”⁹. Co równie istotne, jest to miasto nie tylko na pograniczu jako obszarze, ale także od 1920 roku miasto na granicy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czeską. Podział ten jeszcze bardziej wyostrzył

5 R. Kantor: *Wielokulturowość miasta. Prolegomena...*, s. 40.

6 Cyt. za M. Castells: *Kwestia miejska*. Warszawa 1982, s. 83.

7 M. Golka: *Wielokulturowość miasta...*, s. 176.

8 Na znaczenie procesów historycznych w kształtowaniu się zróżnicowania kulturowego miasta zwraca uwagę m. in. R. Kantor na przykładzie Krakowa. Por. M. Golka: *Wielokulturowość miasta...*

9 H. Rusek: *Pogranicze etniczne – wielokulturowa przestrzeń*. W: *Przestrzeń kulturowego współistnienia*. „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 4. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 2000, s. 147.

optykę stykania się na jego terenie narodowych kultur Polaków i Czechów. Jak widać to miasto okazuje się pod względem wielokulturowości niezwykle interesujące. Nie pomijając faktu przynależności Cieszyna do regionu Śląska Cieszyńskiego, pełniącego od zawsze funkcję jego stolicy w rozumieniu centralnego ośrodka, chciałbym w dalszej części skupić się przede wszystkim na samym mieście, którego kulturowe oblicze ukształtowały czynniki miastotwórcze i procesy zachodzące na pograniczach. W tym celu analizie zostały poddane materiały i publikacje dotyczące Cieszyna i regionu, zgłoszone na konkurs pamiętniki i wspomnienia mieszkańców oraz stałych bywalców w mieście, a także wyniki badań terenowych prowadzonych w ramach działalności naukowo-badawczej Uniwersytetu Śląskiego. Badania techniką wywiadu, w oparciu o uprzednio przygotowany kwestionariusz, przeprowadzono jesienią 2009 roku w ramach realizacji zespołowego projektu badawczego pt. *Dziedzictwo kulturowe jako klucz do tożsamości pogranicza polsko-czeskiego na Śląsku Cieszyńskim. W 1200-lecie Cieszyna*, finansowanego z funduszy Unii Europejskiej na rzecz rozwoju regionalnego. Mieszkańcy Cieszyna wypowiedali się na temat zróżnicowania kulturowego w odniesieniu do sąsiedzkich stosunków narodowościowych, wyznaniowych, oraz wynikających ze zróżnicowania społecznego o podłożu ekonomicznym. Celem analizy materiałów ogólnodostępnych oraz opublikowanych pamiętników było poznanie historii wielokulturowości miasta Cieszyna. Celem badań terenowych – zdiagnozowanie obecnego stanu tej wielokulturowości z uwzględnieniem wynikających z owego stanu rzeczy interakcji społecznych.

Jak głosi legenda o powstaniu miasta, od samego początku, czyli od roku 810 Cieszyn był miejscem spotkań. Według historyków początki grodu nad rzeką Olzą sięgają jednakże wieku X, a jego pojawienie się wynikało z potrzeby obrony południowej granicy państwa polskiego¹⁰. Rozwój samego miasta u podnóża wzgórza zamkowego i na przeciwległym do niego zboczu wzdłuż ulic Głębokiej i Mennicznej przypadł jeszcze na wieki późniejsze. Pod względem interesującej nas tu wielokulturowości na tle historii miasta dość istotne wydarzenia zostały opisane w wieku XVI. Z tego okresu pochodzą pierwsze wzmianki o osiedlaniu się tu Żydów. Znaczne zmiany architektoniczne musiały nastąpić też po poważnym pożarze miasta w 1552 roku – w przypadku typowej na tamte czasy drewnianej zabudowy pożary często ogarniały jej całość, co wiązało się z koniecznością odbudowy¹¹. Duże znaczenie mają także na tych ziemiach działania związane z Reformacją.

Zróżnicowanie kulturowe Cieszyna na tle religijnym

Wielu badaczy, zwłaszcza lokalnych – jak zauważa Janusz Spyra – podtrzymuje tezę Arona Einsensteina głoszącą, że już w średniowieczu istniała w Cieszynie dobrze zorganizowana i liczna gmina żydowska. Widoczny jednak w świetle dokumentów historycznych proces osiedlania się Żydów w Cieszynie oraz ich wpływ na życie społeczne mieszkańców ma swój wyraźny przebieg w wieku XVII. Edykt tolerancyjny dla Żydów na Śląsku ogłoszony później przez Karola VI w 1713 roku pobudził dalsze pro-

10 I. Adamczyk, J. Spyra: *Cieszyn wczoraj i dziś*. Cieszyn 2001, s. 10.

11 W. Iwanek: *Książęce miasto piastowskie*. W: *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Red. J. Chlebowczyk. Katowice 1973, s. 119-120.

cesy osiedleńcze, mimo iż ani cieszyńscy chrześcijanie, ani zasiedziały w mieście ród Singerów niechętnie dopuszczali obcych do zamieszkania w mieście. Do kolejnych ważnych zmian przyczyniły się Patent Tolerancyjny dla Żydów Śląska Austriackiego ogłoszony przez cesarza Józefa II w 1781 roku oraz Ustawa zasadnicza z 1867 roku¹².

Złoty wiek społeczności żydowskiej w Cieszynie, jej wpływ na życie społeczne, polityczne, kulturalne i ekonomiczne miasta zmierzał ku końcowi już w czasie I wojny światowej, kiedy w 1915 roku napłynęła fala biedniejszych uchodźców żydowskich ze wschodu, z zajętej przez Rosjan Galicji. Następnie w wyniku rozpadu monarchii austriacko-węgierskiej oraz podziału miasta Cieszyna pomiędzy Czechosłowację i Polskę w 1920 roku znaczna część Żydów przeprowadziła się do Czeskiego Cieszyna, a nawet wyjechała do Wiednia lub Niemiec. Kolejne lata upływały pod znakiem sporów o sprawy polityczne i religijne, a także były okresem działań mających na celu powołanie nowych instytucji po stronie Czechosłowacji. Tuż przed wybuchem II wojny światowej w Cieszynie po obu stronach Olzy mieszkało 2800 Żydów. Skalę unicestwienia społeczności i kultury żydowskiej w Cieszynie w latach wojennych może obrazować fakt, iż do lat 50. XX wieku ci, którzy pozostali lub powrócili do Cieszyna nie byli w stanie niczego odbudować, zarówno w sensie materialnym, jak i społecznym. Nieliczni pozostali Żydzi z Cieszyna nieprzychylnie traktowani też przez ówczesne władze przyłączyli się do gminy wyznaniowej w Bielsku-Białej, a z Czeskiego Cieszyna do gminy w Ostrawie¹³.

Mając jednak na uwadze cechy kultury żydowskiej w ogóle, jej uniwersalność, zachowawczość, przywiązanie do tradycji można z powodzeniem odtworzyć jej udział w obrazie wielokulturowości Cieszyna. Rygorystyczne nakazy i zakazy religijne narzucały określony styl życia w jakimkolwiek mieście. W innym czasie obchodzono święta, inaczej się ubierano, a nawet odżywiano. Inaczej też wyglądały elementy wyposażenia mieszkań, w czasie świąt posługiwano się innymi przedmiotami.

Oryginalność, specyfika żydowskiego domu, chęć uświęcenia wszystkich manifestacji życiowych i jej związek z duchową treścią Prawa, stworzyła atmosferę świadomie tworzonej kultury¹⁴.

Inaczej wyglądała też w miastach żydowska architektura, nie tylko ta sakralna. We współczesnej znikomej recepcji kultury żydowskiej wśród mieszkańców Cieszyna pozostały przede wszystkim cmentarze i związane z nimi nośniki znaczeń. Na kartach historii Cieszyna zapisały się świadectwa konfliktów, ale też koegzystencji i współpracy z chrześcijańskimi współobywatelami miasta.

Bez wątpienia w XVI wieku istotnym czynnikiem rzutującym na późniejszą wielokulturowość Cieszyna było przyjmowanie idei związanych z reformacją. Religia jako element kształtujący i stanowiący podstawę systemu wartości jest jednocześnie ważnym elementem systemu kulturowego danej społeczności, wskazywanie zatem na różnice wyznaniowe bądź religijne w kontekście wielokulturowości należy uznać za istotne. Wielu autorów opracowań poświęconych życiu cieszyńskich mieszczan, tak jak Barbara Poloczkowa, zauważa, iż protestantyzm w istotny sposób ubogacał kul-

12 J. Spyra: *Zarys dziejów ludności żydowskiej w Cieszynie i okolicach*. W: *Żydowskie zabytki Cieszyna i Czeskiego Cieszyna*. Red. J. Spyra. Cieszyn 1999, s. 7-10.

13 Tamże, s. 10-22.

14 E. Rabin: *Żydowski dom*. W: *Judaizm*. Red. M. Dziwisz. Kraków 1989, s. 103.

turę duchową mieszkańców tego miasta. Dopuszczano i zalecano samodzielne czytanie i interpretację Biblii, ożywiła się działalność szkół, powstała potrzeba kształcenia w szerszych warstwach społecznych¹⁵.

W myśl zasady głoszącej, że religia władcy jest religią jego poddanych, co później obróciło się przeciwko protestantom na Śląsku, już w 1545 roku na mocy rozporządzenia Waclawa Adama wszystkie kościoły cieszyńskie przekazano ewangelikom. Warto tu wspomnieć, że na terenie całego Śląska Cieszyńskiego ewangelicy wybudowali po pewnym czasie wiele nowych kościołów, w tym jeszcze pod koniec XVI wieku kościół Św. Trójcy w Cieszynie. Jak donoszą źródła historyczne już w pierwszej połowie XVI wieku w stolicy księstwa powstała związana z protestantami dzielnica nazwana Nowym Miastem¹⁶. Ten szczęśliwy okres nie trwał zbyt długo gdyż syn Waclawa Adama narzucał wiarę katolicką i odebrał z powrotem część kościołów. Możliwości praktykowania swej wiary przez protestantów w ich własnych świątyniach skończyły się definitywnie w latach 1653-1654, kiedy w wyniku powszechnych działań kontrreformacyjnych odebrano z rąk ewangelików wszystkie kościoły¹⁷. Od osiedlenia się w Cieszynie Jezuitów w 1671 roku, którzy mieli poparcie najwyższych zwierzchników – dynastii Habsburgów, protestancką społeczność w Cieszynie wyizolowano przez odebranie jej niemal wszelkich praw, w tym tzw. „prawa miejskiego”, które należało wykupić, aby uzyskać status pełnoprawnego obywatela danego miasta¹⁸. Ten okres prześladowań i dyskryminacji przyczynił się do znacznej emigracji ewangelików ze Śląska na tereny Węgier lub tolerancyjnej Polski¹⁹. Pozostali spotykali się potajemnie, korzystając z posługi wędrownych duszpasterzy, którzy przychodzili ze Słowacji, Dolnego Śląska czy Królestwa Polskiego. Sytuacja ta odmieniła się dopiero w latach 1709-1710, kiedy za pozwoleniem władz rozpoczęto w Cieszynie budowę nowej świątyni – monumentalnego Kościoła Jezusowego. Widoczne, formalne odrodzenie nastąpiło jednakże nieco później, w roku 1781 za sprawą patentu tolerancyjnego wydanego przez cesarza Józefa II. Od tamtego czasu ewangelicy mogli zakładać szkoły, nowe świątynie i praktykować swoją wiarę bez porównywalnych we wcześniejszym okresie przeszkód²⁰.

Rozkwit wielokulturowości pod względem religijnym w Cieszynie przypadł na wiek XIX. Niewątpliwie przyczynił się do tego wspomniany wcześniej patent tolerancyjny, można zatem mówić, przynajmniej na tym poziomie, o wielokulturowości już wtedy chronionej prawem. W dalszym okresie historii, zwłaszcza po II wojnie ludzie wyznający jakąkolwiek religię musieli zmierzyć się z zupełnie nowym problemem – propagowanym przez ówczesne komunistyczne władze ateizmem. Być może chrześcijaństwo bez względu na zaistniałe w przeszłości różnice stało się wspólną wartością i nie liczyło się tyle czy ktoś jest katolikiem a ktoś ewangelikiem, ile sama praktyka

15 Polczkowa B.: *Życie w dawnym mieście*. W: *Cieszyn, zarys rozwoju miasta i powiatu*. Red. J. Chlebowczyk. Katowice 1973, s. 147.

16 Tamże, s. 119.

17 J. Broda: *Dzieje parafii Diecezji Cieszyńskiej*. Warszawa 1978, s. 9-21.

18 J. Kwak: *Ustrój i rola cywilizacyjna miast górnośląskich w czasach nowożytnych XVI–XVII w.* W: *500 lat ratusza i rynku w Cieszynie 1496-1996*. Red. I. Panic, M. Makowski. Cieszyn 1996, s. 57-58.

19 B. Polczkowa: *Życie w dawnym mieście*. W: *Cieszyn. Zarys rozwoju...*, s. 151.

20 J. Broda: *Dzieje parafii...*, s. 21-23.

wiary. Niewątpliwie i to osłabiło wśród przedstawicieli obu wyznań wzajemne resentymenty i zbliżyło ich do siebie.

Mieszkańcy Cieszyna i całego regionu stworzyli ekumeniczną płaszczyznę koegzystencji i współpracy we wszystkich dziedzinach życia. Protestanci i katolicy w Cieszynie przestrzegają ogólnych zasad tolerancji i wzajemnej akceptacji. Tak jak w przypadku zróżnicowania stykających się tu kultur narodowych, do czego jeszcze powrócę, można powiedzieć iż zarysowały się dwie postawy. Niektórzy przedstawiciele starszego pokolenia, dla którego sprawy wiary wydają się być bardziej istotne, zwracają uwagę na dawne zasady dotyczące choćby zawierania małżeństw endogamicznych pod względem wyznania. W języku mieszkańców Cieszyna i regionu zachowały się przykłady obraźliwych powiedzonek czy epitetów upamiętniające dawne podziały²¹. Przezwiska „Luter”, „heretyk”, „Morcin” czy „szkopyrtok” piętnujące protestantów, znane są niektórym i współcześnie. Co interesujące – nie stwierdzono tego typu określeń ani przysłów (nawet jeśli są to ich popularność jest znikoma) z drugiej strony, czyli wśród ewangelików pod adresem katolików. Drugą postawę przyjmuje większość młodych ludzi wychowana już w duchu liberalno-demokratycznym, która nie dostrzega jakichkolwiek problemów na tle zróżnicowania wyznaniowego. Wymownym przykładem są tu liczne obecnie małżeństwa mieszane zawierane pomiędzy katolikami i ewangelikami. Pomimo ustanowionego w tej kwestii prawa, zasady wychowania dzieci w takich małżeństwach nie podlegają sztywnym, rygorystycznym regułom. Bardziej ugruntowany model zakłada jednak wychowanie w wyznaniu matki lub na zasadzie dziedziczenia według płci rodziców – syn zobowiązany jest do praktykowania wiary ojca, a córka wychowuje się w wierze matki. Członkowie takich rodzin przyzwyczajeni są także do obchodzenia różnych uroczystości obrzędowych w obu kościołach. Informatorzy zauważają jednak nieco odmienne zasady formalno-prawne obejmujące małżeństwa mieszane. Potocznie rozumiane tu prawo w ich opinii uznaje tylko te małżeństwa mieszane, które zawierane są w kościele rzymsko-katolickim. Rzeczywiście, warunki jakie stawia strona katolicka w przypadku zawierania takich małżeństw zdają się lokować ją w pozycji bardziej uprzywilejowanej i zachowawczej pod względem wiary²².

Institutionalne zróżnicowanie kulturowe na fundamencie wyznania przejawia się obecnie bardziej we wzajemnej współpracy niż rywalizacji. Zasłużony działacz na rzecz ekumenizmu ksiądz Józef Budniak zauważa, że ekumenizm na Śląsku Cieszyńskim był realizowany dużo wcześniej zanim pojawił się jako pojęcie w nauce i teologii²³. W historii tej koegzystencji zapisały się przykłady użyczenia kościołów, wzajemnej pomocy w obliczu klęsk żywiołowych, wspólnych spotkań podczas nabożeństw ekumenicznych i wielu innych uroczystości²⁴. O rywalizacji można natomiast mówić przede wszystkim na przykładzie szkół i szeroko rozumianej edukacji. Wielu

21 Jedna z informaterek ur. w 1918 roku podaje następujące przykłady: „Luter. Luter Świńskiego noga co nie wierzy w Pana Boga” lub „Luter woził do piekła szuter”.

22 Por. J. Budniak: *Ekumenizm jutra na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*. Katowice 2002, s. 143-144.

23 J. Budniak: *Ruch ekumeniczny na Śląsku Cieszyńskim*. W: *Stosunki wyznaniowe na Śląsku Cieszyńskim od średniowiecza do współczesności*. Red. P. Chmiel, J. Drabina. Ratingen 2000, s. 257.

24 Tamże, s. 258-260.

mieszkańcom znane są przedszkola i szkoły wyznaniowe tak jak fakt uczęszczania do nich zarówno ewangelików, jak i katolików. Szkoły dla młodzieży szczycą się długimi i barwnymi tradycjami. Wśród części mieszkańców, zwłaszcza tych zainteresowanych nauką w szkole wyznaniowej, przyjął się pogląd, iż szkoły ewangelickie mają wyższy poziom kształcenia. Może wynikać to między innymi z postrzegania etosu protestantyzmu jako kształtującego bardziej pożądane w obecnym świecie cechy osobowości. Podsumowując należy stwierdzić, że wzajemne relacje mieszkańców Cieszyna na płaszczyźnie wyznaniowej, w przeważającej mierze cechuje pokojowe współistnienie, koegzystencja i współpraca. W przypadkach małżeństw mieszanych, na poziomie życia rodzinnego niejednokrotnie można też spotkać się z asymilacją.

Zróźnicowanie na płaszczyźnie kultur narodowych

Różnorodność kulturowa mieszkańców Cieszyna pod względem narodowym jest reprezentowana, poza oczywistą obecnością Polaków i Czechów, także w dużej mierze przez ludność niemieckojęzyczną, Węgrów, opisanych wcześniej Żydów, oraz osiadłych ostatnio w Czeskim Cieszyńsku Wietnamczyków. Znamionem dla wielokulturowości Cieszyna na tle narodowościowym może być tu odnotowany przez historyków fakt posiadania przez mieszczan już w wieku XVII ksiązek drukowanych w różnych językach. Konkretny przykład dziedziczenia takiego księgozbioru wymienia czeską Biblię, niemiecki zbiór praw miejskich i psalterz Kochanowskiego²⁵. Wspólna historia tych trzech narodów na terenie Cieszyna jest niezwykle skomplikowana i bogata. Wydaje się, iż do zakończenia I wojny światowej więcej uwagi poświęcano Niemcom. Niezwykle interesujący opis wielokulturowości Cieszyna z połowy XIX wieku zawarł w swoich wspomnieniach Jan Kubisz pisząc o społeczności uczniów gimnazjum ewangelickiego w następujących słowach:

Mimo niemieckiego języka wykładowego było ono właściwie wielojęzyczne. Zjeżdżała się do nas młodzież ewangelicka z całej prawie Austrii, a więc z Rakus, Czech, Galicji, Słowaczyny, a nawet z zagranicy. [...] Było to gimnazjum jakby wierny kontrefekt (konterfekt – portret, wizerunek, obraz – przypis autora) Austrii, tego poliglotycznego dziwołoga, tej właśnie klatki, mieszczącej w sobie tyle różnych narodów, aż – w pewnej dziejów chwili piorun uderzył w nią i ptaki wyfrunęły na wolność²⁶.

Po odrodzeniu się państw słowiańskich w wyniku rozpadu monarchii austriacko-węgierskiej punkt ciężkości wzajemnych relacji został przeniesiony na płaszczyznę sąsiedzkich stosunków polsko-czeskich, na co szczególnie chciałbym skupić tutaj swoją uwagę. Granica państwowa wyznaczona w 1920 roku na Śląsku Cieszyńskim na rzece Olzie dość szybko spolaryzowała wiele elementów tkwiących w przynależnych tym narodom systemach kulturowych. Stała się też punktem odniesienia w postrzeganiu różnic w sposobie życia, zachowania, ubiorze jak i w wielu przedmiotach codziennego użytku. Należy tu także zaznaczyć, że w wypowiedziach badanych zarysował się podział na pokolenie pamiętające strzeżoną granicę, a nawet oddalone od niej strefy miejskie oraz na młode pokolenie, które nie pamięta lub nie doświadczyło trudności

25 B. Poloczkowa: *Życie w dawnym mieście*. W: *Cieszyn...*, s. 148.

26 J. Kubisz: *Pamiętnik starego nauczyciela*. Cieszyn 1928, s. 110-111.

z powodu jej istnienia. Niezwykle dramatycznym dla tożsamości narodowej mieszkańców Cieszyna, jak zresztą dla przedstawicieli wielu narodów europejskich, okazał się okres II wojny światowej, co także wymaga osobnego opisu. Wbrew politycznym odgórnym decyzjom o podziale Cieszyna między dwa państwa, granica w okresie międzywojennym nie stanowiła aż tak poważnego problemu jak w późniejszym ustroju. Dla mieszkańców osiedlonych na przylegających do niej terenach oznaczała dodatkowe formalne trudności w podtrzymywaniu naturalnych związków z miejscem pracy, praktyki religijnej rodziną, czy znajomymi. Istniejące wówczas zjawisko przemytu obejmowało swoim zakresem całe spektrum towarów od najbardziej drobiazgowych takich jak przyprawy, pomarańcze, papierosy po inwentarz gospodarstw rolnych w postaci koni i krów. O niewielkiej uciążliwości granicy w porównaniu z późniejszym okresem może tu świadczyć wspomniany przez jednego z informatorów zwyczaj uczęszczania do Czech w soboty i niedziele na kawę i po owoce. W latach 1938-1945 funkcjonowały też nazwy dla obu części miasta Cieszyn Wschodni – prawobrzeżny i Cieszyn Zachodni – zaolziański²⁷. Po okrzepnięciu nowego ustroju państwowego pod koniec lat 40. ubiegłego stulecia granica państwowa w Cieszynie była powodem bardzo uciążliwej sytuacji – ciągłych i drobiazgowych kontroli, konieczności posiadania różnych dokumentów, czy np. zakazu swobodnego spacerowania wzdłuż Olzy.

Wymyślili w Cieszynie i Č. Těšíně most Družby – Przyjaźni, a na nim finansów tela, ze dwa wedle siebie przez most nie przeszli. Jak se gdo z Czeskiego Cieszyna chciol jyny podziwać na piastowskom wieże tak už doma musiol wypełnić taki papiry z pytokym czymu, po co, kiedy chce przyńść po moście do Polski abo naopak. Papiry potym urzyndnicy zbadali, a jak prawili, že ja, tož bylo trzeba zaplácit i wyrobić se turystyčnom wize. Na moście Družby-Przyjaźni zaś musieli wypełniać dalszy papyr. [...] Jak ukožol papyr tak eszcze ni móg przyjść po moście. Musiol ukožac sražajtofle, kapsy, taszke a niekiedy musiol iść do kontroli osobistej²⁸.

W warunkach izolacji i względnych różnic polityczno-gospodarczych wytworzyła się lista deficytowych w danym państwie towarów i potrzeba ich wzajemnej wymiany. W okresach mniej restrykcyjnych granica pełniła więc nie tylko określone funkcje instytucji państwowej, ale także instytucji kulturowej. Chęć niesienia pomocy bliskim pozostającym po drugiej stronie aktywizowała całe rodziny w pozyskiwaniu i dostarczaniu pożądaných towarów, co w połączeniu z ryzykowną przeprawą i trudami poprzedzającej spotkanie podróży, musiało przyczyniać się do wzmacniania więzi i podnoszenia wartości wzajemnych kontaktów. Były to jednak przede wszystkim kontakty w ramach tej samej grupy narodowej, z której część posiadała inny status.

Obecnie, kiedy przepływ ludności, towarów i usług jest swobodny kontakty Polaków z Czechami w Cieszynie przebiegają przede wszystkim na płaszczyźnie handlowej. Zatem jako umotywowane korzyścią ekonomiczną ciągle skazane są na powierzchność i zewnętrzne uwarunkowania. Masowe imprezy mające integrować sąsiadujące ze sobą narody nie spełniają do końca swoich funkcji. Szczególną do tego

27 Informacje pochodzą z materiałów nadesłanych na konkurs pamiętnikarski pt. *Między starymi a nowymi laty – wspomnienia mieszkańców ziemi cieszyńskiej*, zorganizowanym w ramach jubileuszu 1200-lecia legendarnego założenia miasta Cieszyna przez Burmistrza Cieszyna oraz Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji (2009-2010).

28 W. Wrana: *Prawdziwe starzikowe opowiadania*. Stonawa 2009, s. 89.

okazją jest organizowane od wielu lat po obu stronach granicznej rzeki Święto Trzech Braci. To święto pełne historycznych inscenizacji, ulicznych pochodów i zabaw, nawiązujące w swej nazwie do legendarnych założycieli Cieszyna, ma na celu nie tylko odtwarzanie historii miasta, ale także integrację obu narodów. Jednakże podczas Święta Trzech Braci – jak zauważają niektórzy – Czesi i Polacy są wprawdzie w tym samym miejscu, ale bawią się i siedzą osobno, w swoim towarzystwie. Festiwale filmowe i teatralne organizowane od lat w Cieszynie i Czeskim Cieszynie przyciągają natomiast w dużej mierze osoby z zewnątrz, których uczestnictwo w takich spotkaniach jest okazjonalne i wynika z charakteru własnych zainteresowań. Mieszkańcy przyzwyczaili się do miasta podzielonego między dwa państwa. Choć po pilnie strzeżonej niegdyś granicy pozostało już tak niewiele śladów, wciąż tkwi ona głęboko w mentalności i nie pozwala patrzeć na Cieszyn jako jedno i to samo miasto. Mówi się o jej zniesieniu jako ułatwieniu komunikacji w sensie przestrzennym, co może mieć takie samo znaczenie w przypadku innych miast jak np. wybudowanie kolejki metra. Wytworzona w tych warunkach optyka wzajemnego postrzegania się jako przedstawicieli dwóch różnych narodów i przypisywanego im etosu kulturowego nie jest wolna od stereotypów i ambiwalentnych odczuć. Dla mieszkańców Cieszyna i Czeskiego Cieszyna porozumiewanie się w swoim języku nie stwarza większych trudności. Niektórzy zwracają jednak uwagę, iż język czeski z okolic Cieszyna jest bardziej zrozumiały niż z innych regionów Czech, a zwłaszcza z Pragi. Potwierdza to wyrobiony w praktyce pogląd, iż zrozumienie języków reprezentowanych przez te oba narody ułatwia posługiwanie się miejscową „cieszyńską” gwara. Gwara cieszyńska, jak zauważa Daniel Kadłubiec, jest gwara rdzennie polską, i to z wieloma elementami rdzennie staropolskimi tak w sferze gramatyki, jak i słownictwa²⁹.

W kwestiach przestrzennego rozmieszczenia ludności zauważa się tę oczywistość, że po stronie polskiej mieszka znikoma ilość Czechów, natomiast dużo Polaków mieszka po stronie czeskiej, co w większości przypadków jest skutkiem politycznej decyzji z roku 1920. Innym powodem zmiany miejsca zamieszkania jest w ostatnim czasie zawieranie małżeństw pomiędzy Polakami a Czechami – najczęściej jest to wariant kiedy Czech poślubia Polkę. Ponadto w młodym pokoleniu, nie obciążonym historycznym resentymentem, rozwijają się liczne i szerokie relacje towarzyskie. Pieczętowanie i pielęgnowanie w dawnym systemie tożsamość narodowa zdaje się nie mieć takiego znaczenia jak identyfikacja lokalna lub ewentualnie kosmopolityczna. Od czasu pojawienia się granicy można wyróżnić kilka okresów, w których wzajemne relacje pomiędzy Polakami i Czechami były bardziej oczywiste i jednoznaczne. Były to otwarte konflikty w latach 1919 i 1938, okresy skrywanego antagonizmu w latach międzywojennych i po II wojnie światowej do lat 90. oraz współcześnie stosunki, które odznaczają się w znacznej mierze pokojowym współistnieniem bądź współzawodnictwem.

Spółeczno-ekonomiczna płaszczyzna miejskiej wielokulturowości

W pogłębionej refleksji antropologicznej, jak wspominałem na początku, wielokulturowość miasta posiada swoje mniej oczywiste i znane oblicza. Przenosząc uwagę

29 K. D. Kadłubiec: *Cieszyńsko-zaolziańska polszczyzna*. Katowice 1994, s. 29.

z kwestii religii i pogranicza chciałbym teraz skoncentrować się na płaszczyźnie zróżnicowania społeczno-ekonomicznego. Ten rodzaj wielokulturowości – jak zauważa Adam Pomieciński – przyciąga uwagę badaczy między innymi z powodu pojawiających się na jej tle konfliktów, które wybuchają w ulegających segregacji i polaryzacji społecznościach miejskich³⁰. Różnicująca się od lat 90. XX wieku majętność mieszkańców Cieszyna, tak jak zresztą wszystkich miast objętych transformacją ustrojową, inicjuje określone zmiany społeczno-kulturowe, procesy segregacji; wyznacza horyzont możliwości jednostek w realizacji swoich potrzeb i aspiracji. Zjawisko to wydaje się być też bardziej spektakularne w wiekach XVI i XVII niż w chwili obecnej. Ogólnie w miastach śląskich wyróżniały się wówczas trzy zasadnicze warstwy społeczne – patrycjusze, pospólstwo i plebs. Najbogatsi mieszkali w przylegających do rynku okazałych domach, a najbiedniejsi w obrębie murów lub na przedmieściach³¹. Istniała także duża różnica pomiędzy mieszkańcami miasta a kooperującymi z nimi mieszkańcami okolicznych wsi. Jeszcze w XIX wieku miejskie środowisko społeczne Cieszyna było środowiskiem trudno dostępnym; zamieszkanie w mieście, możliwość zdobywania wykształcenia czy pracy traktowane były jako awans społeczny i kulturowy³². Mieszczanie cieszyńscy wyróżniali się wieloma elementami swojej kultury, w tym także charakterystycznymi strojami³³. Duże zmiany w strukturze społecznej nastąpiły w XX wieku a zwłaszcza po wojnie. W latach 70. ubiegłego stulecia kiedy w Cieszynie rozbudowano i upaństwowiono zakłady przemysłowe oraz pobudowano osiedla robotnicze, a „obcym” stał się nie tyle przybywający z wioski położonej na obszarze Śląska Cieszyńskiego, co przybysz spoza tego regionu, najczęściej Kielecczyzny i Nowosądeckiego. Zróżnicowanie kulturowe miasta straciło wtedy swoją wielobarwność na skutek sprawowanej władzy i tworzenia ujednocionej kultury robotniczej. Ponowne odrodzenie się, przynajmniej w kwestii możliwości pielęgnowania własnej kultury i naturalnego jej rozwoju, pojawiło się stopniowo w okresie transformacji ustrojowej po 1989 roku. Obecnie opinie mieszkańców Cieszyna na temat ich zróżnicowania społeczno-ekonomicznego są podzielone, chociaż przeważa pogląd, iż stanowią oni wciąż jednolitą i zintegrowaną społeczność. Wielu zorientowanych w kwestiach mieszkaniowych dostrzega umiarkowaną segregację przestrzenną. Panuje tu oczywiście odwrotna niż w dawnych czasach tendencja osiedlania się bogatych nie w centrum, lecz na przedmieściach i peryferiach miasta. Stwierdza się także brak ogrodzonych i strzeżonych osiedli mieszkaniowych, ale za lepsze do zamieszkania uważa się przede wszystkim dzielnicę Bobrek, tereny wzdłuż ulicy Przepilińskiego i w Błogocicach. Pewne konflikty odnoszone są do subkultur młodzieżowych jako wynik przewartościowania przez nie, a nawet wypaczenia idei lokalnego patriotyzmu. Mieszkańcy zaangażowani w życie kulturalne Cieszyna podkreślają też rozwojowe znaczenie osiedlania się absolwentów znajdujących się w tym mieście wydziałów Uniwersytetu Śląskiego.

30 Zob. A. Pomieciński: *Antropologia miasta a kwestia wielokulturowości*. „Sprawy Narodowościowe” 33/2008, s. 108, www.ceeol.com

31 J. Kwak: *Ustrój i rola...*, s. 57-58.

32 Por. J. Kubisz: *Pamiętnik...*, s. 98.

33 Tamże, s. 136.

Wielokulturowość miasta jako twórczy potencjał dla lokalnych społeczności

Socjologowie miasta reprezentowani między innymi przez Marka Szczepańskiego powołując się na koncepcję „twórczego miasta” autorstwa Richarda Floridy dostrzegają w wielokulturowości ogromny potencjał dla społeczno-kulturowego i ekonomicznego rozwoju. Ludzie żyjący w społecznościach wielokulturowych są ich zdaniem lepiej przystosowani do zmieniających się warunków geopolitycznych zachowując przy tym swoją wyjątkową odrębność. Ich zdaniem ukształtowane w takich warunkach postawy otwartości, tolerancji, nieustannego dążenia do budowania jak najlepszych relacji z innymi równoprawnymi podmiotami tej wielokulturowości przyczyniają się do takiego rozwoju³⁴. Tak też najczęściej określają siebie mieszkańcy Cieszyna. Wielokulturowość tego miasta posiadająca w nim wielowiekową historię, poza trudnymi okresami, rzeczywiście przyczyniała się do jego kulturowego czy ekonomicznego rozkwitu. W odniesieniu do przeszłości można spoglądać na nią jako fundament kulturowego dziedzictwa tego miasta i regionu, zaś w odniesieniu do przyszłości niewątpliwie stanowi wspólny dla wszystkich wyodrębniających się w niej grup społecznych potencjał dla ich dalszego, wspólnego rozwoju na wielu płaszczyznach życia.

Bibliografia:

- Adamczyk I., Spyra J.: *Cieszyn wczoraj i dziś*. Cieszyn 2001
- Broda J.: *Dzieje parafii Diecezji Cieszyńskiej*. Warszawa 1978
- Budniak J.: *Ekumenizm jutra na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*. Katowice 2002
- Budniak J.: *Ruch ekumeniczny na Śląsku Cieszyńskim*. W: *Stosunki wyznaniowe na Śląsku Cieszyńskim od średniowiecza do współczesności/Die konfessionellen Verhältnisse im Teschener Schlesien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Red. P. Chmiel, J. Drabina. Ratingen 2000, s. 257-263
- Castells M.: *Kwestia miejska*. Warszawa 1982
- Golka M.: *Wielokulturowość miasta*. W: *Pisanie miasta - czytanie miasta*. Red. A. Zeidler-Janiszewska. Poznań 1997, s. 171-180
- Iwanek W.: *Książęce miasto piastowskie*. W: *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Red. J. Chlebowczyk. Katowice 1973 s. 115-131
- Kadłubiec K.D.: *Cieszyńsko-zaolziańska polszczyzna*. Katowice 1994
- Kantor R.: *Wielokulturowość miasta. Prolegomena do badań nad zróżnicowaniem kulturowym społeczności miejskiej Krakowa*. W: *Miasto jako przestrzeń kontaktu kulturowego i etnicznego*. „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 8. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 2005, s. 37-45
- Kubisz J.: *Pamiętnik starego nauczyciela*. Cieszyn 1928
- Kwak J.: *Ustrój i rola cywilizacyjna miast górnośląskich w czasach nowożytnych XVI-XVII w*. W: *500 lat ratusza i rynku w Cieszynie 1496-1996*. Red. I. Panic, M. Makowski. Cieszyn 1996, s. 57-66

34 M. Suchacka, M. S. Szczepański, W. Słęzak-Tazbir: *Prometeusz w wielkim mieście. Wielokulturowość i twórcze metropolie*. W: *Wielokulturowość-międzykulturowość-transkulturowość w perspektywie europejskiej i pozaeuropejskiej*. Red. A. Barska, M. Korzeniowski. Opole 2007, s. 163-164.

Poloczkowa B.: *Życie w dawnym mieście*. W: *Cieszyn, zarys rozwoju miasta i powiatu*. Red. J. Chlebowczyk. Katowice 1973, s. 133-153

Pomiciński A.: *Antropologia miasta a kwestia wielokulturowości*. „Sprawy Narodowościowe” nr 33/2008, s.101-113 (www.ceeol.com)

Rabin E.: *Żydowski dom*. W: *Judaizm*. Red. M. Dziwisz. Kraków 1989, s.103-115

Rusek H.: *Pogranicze etniczne – wielokulturowa przestrzeń*. W: *Przestrzeń kulturowego współistnienia*. „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 4. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 2000, s. 145-153

Sobecki M.: *Kultura symboliczna a tożsamość*. Białystok 2007

Spyra J.: *Zarys dziejów ludności żydowskiej w Cieszynie i okolicach*. W: *Żydowskie zabytki Cieszyna i Czeskiego Cieszyna*. Red. J. Spyra. Cieszyn 1999, s. 7-22

Suchacka M., Szczepański M. S., Ślęzak-Tazbir W.: *Prometeusz w wielkim mieście. Wielokulturowość i twórcze metropolie*. W: *Wielokulturowość-międzykulturowość-transkulturowość w perspektywie europejskiej i pozaeuropejskiej*. Red. A. Barska, M. Korzeniowski. Opole 2007, s. 153-167

Śliz A.: *Śląsk: Wielokulturowość czy kulturowe zróżnicowanie*. „Studia Socjologiczne”. Nr 4 (195)/2009. s. 149-166. (www.ceeol.com)

Wrana W.: *Prawdziwe starzikowe opowiadania*. Stonawa 2009

Shrnutí

Multikulturnost Cieszyna jako města a příhraniční oblasti

Multikulturnost je zde chápaná jako analytická kategorie, popisující společný výskyt na stejném území vymezených společenských skupin charakterizujících se odlišnými prvky svých vlastních kulturních systémů, má ve vztahu k Cieszynu několik zdrojů svého původu. Prvním z nich je multikulturnost vyplývající ze zeměpisné polohy Cieszyna v polsko-české příhraniční oblasti. Specifikum tohoto druhu multikulturnosti se formovalo spíše horizontálně – důležité jsou zde zeměpisné podmínky, sousedské vztahy, zejména po roce 1920, kdy město bylo rozděleno státní hranicí. Na druhé straně multikulturnost Cieszyna formují faktory, které město formují. Město – co zdůrazňuje mnoho výzkumných pracovníků – je již ve své podstatě multikulturní.

Jiným důležitým faktorem dělicím obyvatelé Cieszyna bylo a je náboženství – kromě již spíše do dějin patřícího judaizmu, v Cieszyně v současné době jsou dvě křesťanské náboženské skupiny – katolíci a evangelíci. Kromě prostorového rozmístění společenských skupin prokazujících se odlišnými prvky kulturních systémů, jakými jsou náboženství, jazyk, národní symboly, je rovněž zohledňována kulturní různorodost vyplývající z ekonomického postavení a pocitu zabydlenosti obyvatel, z čehož je pak odvozen jev společenské segregace. Tento třetí typ odlišnosti kultur by bylo možno nazvat vertikální odlišností. V případě Cieszyna, který je nepřilíš velkým městem, však nesehrává příliš významnou úlohu. Analyzovány jsou nejen tyto roviny multikulturnosti, ale rovněž vzájemné interakce mezi jednotlivými skupinami: evangelíky a katolíky, Poláky a Čechy, jakož i mezi obyvateli Cieszyna jako členy obce s různým statutem a pocitem příslušnosti k místní společnosti.

Summary

Multiculturalism of Cieszyn as a borderland town

In regard to Cieszyn, multiculturalism (understood here as an analytic category which describes the co-occurrence, in the same space, of particular social groups characterized by different elements of their own cultural systems) has several sources. The first is the multiculturalism resulting from the geographical location of Cieszyn in the Polish-Czech borderland. Specificity of such multiculturalism is shaped rather horizontally – what seems important here are territorial determinants, neighbour relationships, especially after 1920, when the town was split by the state border. In the second aspect, the multiculturalism of Cieszyn is built by town-generating factors. As many researchers emphasize, the town is multicultural by nature.

Another factor which has diversified the residents of Cieszyn is religion – apart from Judaism, which belongs to history now, there are two numerous Christian denominations – Catholics and Lutherans. Besides the spatial arrangement of social groups possessing different elements of cultural systems (religion, language, national symbols), also such cultural differentiation is taken into account which results from the economic status and the residents' feeling of inrootment. This is a derivative of social segregation. This third type of cultural diversification can be called vertical. In the case of Cieszyn, which is a small city, this diversification has not much significance. In the presented study, not only the above mentioned dimensions of multiculturalism are analyzed, but also interactions between particular groups: Lutherans and Catholics, Poles and Czechs, and the inhabitants of Cieszyn as members of groups of a different status and feeling of belonging to a local community.